

лад, виконання завдання в міні-групі, склад якої визначається викладачем, враховуючи побажання студентів. Це забезпечить взаємний контроль та допоможе розвинути навички роботи в групі, лідерські якості, що є необхідними майбутньому фахівцеві.

Враховуючи специфіку дисципліни «ОСПО», а саме, необхідність опрацювання великого обсягу законів та підзаконних актів, що регулюють діяльність судових та правоохоронних органів, на особливу увагу заслуговує робота з нормативно-правовими актами; підготовка аналітичних доповідей, наукових повідомлень, виконання різного роду індивідуальних завдань спрямованих на візуалізацію теоретичного матеріалу, залучення студентів до активної науково-дослідної роботи різного рівня складності тощо. Зокрема, схематичне зображення структури правоохоронних органів, виокремлення основних їх функцій та повноважень у таблицях, формування аналітичних таблиць із порівнянням компетенції конкретних правоохоронних органів (на вибір викладача) — все це дозволяє не лише краще засвоїти матеріал, а й швидше підготуватися до іспиту.

Кожен з видів самостійної роботи, залежно від рівня складності, повинен мати адекватне оцінювання, критерії якого повинні знати студенти ще до початку роботи, це буде не тільки їх стимулювати, а й акцентуватиме увагу на основних аспектах, які оцінюються. Також, необхідно презентувати найкращі самостійні роботи студентів під час практичних занять, оскільки це є не лише додатковим стимулом, а й прикладом вдалого вирішення того чи іншого самостійного завдання, що в подальшому дозволить іншим студентам, використовуючи позитивний приклад, підвищити ефективність своєї роботи.

*Є. В. Бурлай, канд. юрид. наук,
професор кафедри теорії, історії держави і права
та конституційного права Українського державного
університету фінансів та міжнародної торгівлі*

НАВЧАЛЬНІ КУРСИ ТЕОРЕТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ В СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ЮРИСТА

Предмет цього повідомлення уявляється особливо важливим не тільки з точки зору надання юристу фундаментального знання про право і сутність правового регулювання, а й у плані морально-етичного аспекту підготовки юристів, який винесено на спеці-

альне обговорення в рамках даної конференції. Адже цілком очевидно, що навчальні курси теоретичного спрямування мають не тільки інформативне, а й світоглядне значення, а також є незамінними в плані ствердження моральної системи координат сучасного юриста.

Висхідними в рамках окресленого питання є, на мою думку, три моменти.

Перший полягає у тому, що переважну частину освітньої програми на вітчизняних юридичних факультетах (і не тільки вітчизняних) становить галузеве знання, спрощено кажучи — інформація про поточне законодавство і практику його застосування в її різноманітних аспектах (норми матеріального права та їх інтерпретація, юрисдикції, документи, процедури тощо). На опанування цією інформацією падає лівова частка часу підготовки юриста і основна його увага. Однак це знання — здебільшого технологічне; юрист опановує його як необхідний інструмент. Про соціальне навантаження, тим більше, про його аксіологічні аспекти він може задумуватися рідко, оскільки на стан речей у цій сфері він практично не впливає, а застосовувати законодавство та використовувати закладені у ньому формальні можливості потрібно технологічно правильно.

Другий момент полягає у тому, що дисциплін теоретичного спрямування на даний момент часу може виявитися чимало. Говорячи про «теоретичні» дисципліни, я йду на певне спрощення, маючи на увазі не практично орієнтоване, а відсторонене знання про право і державу. Сюди можна віднести не лише саму теорію держави і права як таку (базову нормативну дисципліну теоретичного профілю), а й блок пов'язаних з нею і похідних від неї дисциплін (історію політико-правових вчень, порівняльне правознавство з його методологічним аспектом включно, філософію права, соціологію права, антропологію права, правову догматику, теоретичне правознавство, до певної міри — історію держави і права тощо). Добре відомо, що викладання багатьох з цих предметів нерідко становить суттєву проблему: студенти, особливо старшокурсники, номінально визнають їх значення, визнають, що вони є уможлядно цікавими, але не хочуть їх вчити.

Зрештою, *останній*, третій момент, пов'язаний з обома попередніми. Професія юриста в певному розумінні є парадоксальною. З одного боку, вона є суто інструментальною; можна бути ефективним (відповідно вдалим і високооплачуваним) юристом, володіючи юридичними технологіями (текстуальною казуїстикою, досконалим знанням процесуальних тонкощів, документів,

орієнтуючись у численних нормативних актах більшою чи меншою мірою пов'язаних між собою, в актах їх інтерпретації, роз'ясненнях тощо, не кажучи вже про знання персоналій та установ (хто є хто в правовому житті країни або локального середовища). Однак добре відомо, що вишукане вміння в сфері права може бути використане для досягнення цілком негідних цілей. Для України, на жаль, це особливо гостра проблема, якщо зважити на політизованість, корумпованість, далеко не завжди високий фаховий рівень представників різних юридичних професій тощо. Необхідно пам'ятати й про тотальну комерціалізацію майже усього, що відбувається на сьогоднішній день в українському суспільстві. Так, студенти здебільшого чудово знають, що принагідно вони можуть купити контрольну, курсову, дипломну роботу, оцінку на іспиті, диплом... І це для них — базові життєві орієнтири, реальність — на відміну від пишномовних книжкових красот. В яких системах координат людина формується, такі вона й практикуватиме в житті і професійній діяльності.

Звідси — висновок: готуючи правознавця, треба закладати певні цінності, щоб не виліпити з людини юридичного робота — технічно досконалого, ефективного, запрограмованого на обслуговування платоспроможного клієнта та індіферентного до ситуацій, матеріально безперспективних.

Що в цьому плані уявляється значущим?

1. *В традиційному курсі з теорії держави і права ставити на перше місце право.* Це не механічна перестановка, а світоглядний момент. У принциповому історичному і логічному баченні не держава як організація влади має стояти на першому місці по відношенню до права, оскільки не держава творить його відначально. Навпаки, держава як особлива організація влади в складному конфліктному суспільстві сама суттєвою мірою є результатом його правового розвитку. Крім того, якщо *теорія держави* як частина традиційного теоретичного курсу поки що зберігається (можливо, це вже ненадовго), вона має орієнтувати студентів не на соціологічне (у веберівському розумінні) бачення держави, як це переважно прийнято зараз, а, насамперед, на юридичне (держава як особливий правовий суб'єкт в різних правових стосунках).

2. *Дбати про тематичну структуру курсу.* Безсистемність, певна хаотичність у підборі тем — нерідкий недолік лекційних курсів і підручників (навчальних посібників) з теорії держави і права. В той час, як тематика курсу може, наприклад, просто відтворювати реальний послідовний механізм правового регулю-

вання і тим самим бути дуже логічною і послідовною (суб'єкт, його право та нормативна основа цього права; норма права; джерела правових норм; реалізація правових норм, включаючи юрисдикційний механізм; правопорушення). Базові юридичні поняття тісно пов'язані між собою логікою та історією, крім того, пояснюючи їх, можна ефективно спиратися на реальну соціальну практику і оперувати найбільш доступними і необхідними категоріями соціології і соціальної психології.

3. *В рамках теоретичного правового курсу віддати належне інституту суду*, дослідивши соціальні засади правосуддя на рівні відповідних узагальнень. Адже суд — це не проста репресивна машина, не каральний апарат. Суд — це в першу чергу механізм юстиції (підтримки і захисту права суб'єкта), без якого неможливо уявити правове регулювання в принципі; навіть найпростіша правова система без цього механізму неможлива. Суд має бути всіляко піднесений при теоретичному погляді на право в силу його функціонального призначення. В баченні класичних римських юристів «юстиція» дорівнює «справедливості» (термін для обох понять один і той же — «justitia»). Такий підхід може дати подвійний результат: 1) адекватне розуміння механізму правового регулювання і місця механізму юстиції у ньому; 2) виховання особливого ставлення до суду, культивування ролі суду і суддів з огляду на їх особливу і надзвичайно складну місію в конфліктному суспільстві. Треба стверджувати адекватне ціннісне сприйняття суду, насамперед, у фаховому юридичному середовищі. Зрештою це сприятиме удосконаленню роботи судів і суддів в Україні, яка на даний момент далека від ідеалу.

4. *Історія (інформація про позитивний історичний досвід функціонування держави і права) та компаративістика (порівняльно-правова інформація) мають бути присутні скрізь по усьому теоретичному курсу*. Адже теорія знайомить слухача, насамперед, з поняттями, з логікою процесів, останні на понятійному рівні завжди постають очищеними від конкретної практики, яка майже завжди є недосконалою, а подекуди — вельми недосконалою, деформованою, «брудною». В теорії ми вимушено пояснюємо студентам те, що має бути за логікою речей, а не те, що є. Тому «чисте», логічне знання про право і державу доречно опирати на відповідний конструктивний історичний досвід (про недоліки практики, зокрема, вітчизняної, вони й так швидко дізнаються).

5. *В міру усіх можливостей протидіяти скороченню теоретичних навчальних дисциплін у суто методичному плані*. Це ганьба, коли вся теорія держави і права вміщується в один семестр і,

скажімо, в 38 лекційних годин (буває й таке). Я розумію проблеми завідувачів кафедрами, деканів і методистів. Але добре знаю, як збільшення годин по непрофільним навчальним дисциплінам відбувається за рахунок довільного зменшення годин на дисципліни профільні, зокрема, теоретичні.

6. *Ретельно думати про змістовне наповнення і методiku викладання курсу з філософії права* (такий зараз переважно читається). Це — величезна проблема. Доступно подати такий курс — велике мистецтво. Може, в ході його читання не варто надмірно вдаватися в онтологічну, формально-понятійну проблематику, натомість більшу увагу приділяти ціннісним, аксіологічним моментам. Пов'язувати функціонування права з глибинними закономірностями людського і соціального буття, виводити справедливості не як щось міфічне і утопічне, а повсякденне, реальне, те, чого людина так чи інакше прагне досягти і досягає в міру можливого, коли потрапляє в асиметричні стосунки і довільно втрачає щось особливо цінне для себе. Якщо офіційний механізм справедливості (насамперед, механізм правосуддя) не спрацює, людина творить суд (встановлює справедливості) сама, і це — *нормально*, це — *по-людські*, хоча людина й може виступити при цьому формальним правопорушником.

7. *По можливості, запроваджувати хоча б невеликі курси з соціології права*. Юристи мають інколи дивитись на власний світ (сферу формально-правового регулювання) без рожевих окулярів і бачити реалістичну картину того, кого і як захищає, кого і як принижує і дискримінує формально-правова система (якщо в такому контексті можна в принципі говорити про право). Крім того, соціологічний підхід дозволяє більш акцентовано сприймати цінність права. Якщо показати історичне походження правового регулювання з небезпечної (часто — смертельно небезпечної) конфліктної практики, вивести право як необхідний механізм контролю останньої в складних диференційованих, розшарованих суспільствах, це сприятиме більш коректному усвідомленню цінності права і того, як у його рамках повинні функціонувати правові інститути і, зрештою, окремі юристи. Як і в інших сферах, у правовій також все, зрештою, впирається в людський фактор, фактор чесного ставлення людини-професіонала до своєї функції і своїх обов'язків.

8. *Шукати ентузіастів на викладання курсів теоретичного спрямування*. Це — найбільш складна проблема: знайти (виховати) викладача, який міг би збудити цікавість і любов до специфічної уможлядної навчальної дисципліни неї не тільки у розум-

ного і допитливого, але й у інертного слухача. Повторюю: згадані курси є непересічними за своїм світоглядним значенням, але їх ефект залежить від того, як вони подані, від міри переживання викладача за свій предмет.

9. *Уникати насильства*. Навряд чи доцільно примушувати до роботи із згаданими дисциплінами, що називається, «з-під палки». Це теж велика проблема і, між іншим, тест на педагогічну майстерність викладача. При посередньому викладанні та принципі добровільності відсторонені теоретичні навчальні курси відбудуватимуть одиниці, особливо на старших курсах.

Вище коротко згадано про проблеми до певної міри універсальні. Від західних викладачів подекуди можна чути приблизно ті ж стурбовані висловлювання й ті ж міркування. Мабуть, нічого дивного в цьому у наш цілком прагматичний час не має. І все ж нехтування гуманітарним аспектом спеціально-правового знання є очевидно неприпустимим. З падінням ціннісної, світоглядної планки, етичного навантаження на фахову діяльність накопичується небезпечний потенціал в самому юридичному корпусі, а він і без того дуже вразливий в плані виправдання людських очікувань, сподівань і прагнень до «доброго і справедливого» (мистецтвом чого і є право).

С. М. Ратушний, канд. юрид. наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Процес регіональної інтеграції на європейському континенті, як правило, отожднюється з Європейськими співтовариствами та Європейським Союзом. Але обмеження його виключно такими рамками буде юридично неточним і організаційно недоцільним.

Поняття єдиної Європи більш широке і складне ніж Європейський Союз. Воно базується на певній системі європейських цивілізаційних цінностей і охоплює практично всі сфери суспільного життя, що, в свою чергу, робить необхідним і можливим ефективне співробітництво держав регіону щодо поглиблення інтеграції шляхом охорони, зміцнення, примноження і розвитку цих цінностей в умовах викликів глобального світу.